

Голуб Н. Б.

КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті представлено результати досліджень стану проблеми культури діалогу в навчальному процесі учнів 5–7 класів, зазначено причини низького рівня культури діалогічного спілкування сучасних учнів, окреслено шляхи вдосконалення роботи над формуванням навичок культуромовного спілкування.

Ключові слова: культура діалогу, учасники спілкування, компетентність, ефективна комунікація, класи діалогів, умови успішного діалогу, складники комунікативної культури.

В статті представлені результати досліджень стану проблеми культури діалогу в навчальному процесі учнів 5–7 класів, зазначено причини низького рівня культури діалогічного спілкування сучасних учнів, намечено шляхи вдосконалення роботи над формуванням навичок культуромовного спілкування.

Ключевые слова: культура диалога, участники общения, компетентность, эффективная коммуникация, классы диалогов, условия успешного диалога, составляющие коммуникативной культуры.

The article represents the results of studies of the problem in dialogue culture in teaching grades 5–7, highlights the reasons for low level of dialogic communication culture of today's students and the ways of improving the work on child's skills in cultural and speech communication.

Key words: dialogue culture, participants of communication, competence, effective communication, dialogues classes, conditions for a successful dialogue, components of communicative culture.

У сучасній освіті особливого значення набуває взаємозв'язок змістового й процесуального складників навчання. Процесуальна сторона передбачає усвідомлення запиту на конкретні вміння й ефективне застосування їх у різних життєвих ситуаціях. Дієвість здобутих знань і набутих умінь з кожного предмета сприяє формуванню компетентностей. З огляду на зміну підходів і настанов у системі освіти все актуальнішим на уроці стає діалог, що сприяє формуванню комунікативної компетентності, функціональної грамотності учнів, розв'язку здатності навчатися протягом життя. Оволодіння навичками будувати конструктивний діалог – одна із сучасних освітніх вимог у світі, спричинених суспільною необхідністю, особистісним і професійним становленням людини.

Культурну сутність людини розглядають як системоутворювальний компонент її цілісності й водночас глобальну мету сучасного виховання [1, с. 30].

Пильної уваги сучасних лінгводидактиків потребують питання організації діалогічного навчання, перегляду обсягу мінімальних знань учня про діалог, мотивування потреби діалогічного спілкування й добору ефективного інструментарію для діалогізації навчального процесу. На основі цього висловлюю припущення, що культура діалогу в навчальному середовищі за таких умов значно поліпшиться.

Мета статті – дослідження стану проблеми діалогічної культури в навчальному процесі учнів 5–7 класів, виявлення причин низького рівня культури діалогу сучасних учнів та окреслення шляхів удосконалення роботи над формуванням навичок культуромовного спілкування.

Ключовими словами більшості визначень поняття “культура” є “сукупність досягнень”, “розвиток”, “творчий характер”, “рух”, “ідейний і моральний стан”, “ступінь досконалості”. Діалог розглядають як “процес взаємного спілкування, коли репліка змінюється фразою у відповідь й учасники постійно міняються ролями” [3, с. 131]. Відповідно словосполучення “культура діалогу” має означати розвиток, творчий характер взаємного спілкування, у результаті чого гармонізуються стосунки, здійснюється обмін інформацією, пізнання світу.

У процесі проведення констатувального зрізу в експериментальних школах лабораторії навчання української мови було виявлено багато проблем, що потребують нагального розв'язання. Так, про потребу у спілкуванні заявили близько 85% учнів, однак спілкування як цінність розглядають лише 18% опитаних.

Анкетування дало змогу виявити такі *бар'єри спілкування*:

– невміння розпочати розмову;

- невміння зацікавити співрозмовника;
- страх бути смішним;
- страх перед агресією;
- недостатній словниковий запас;
- непереконливість у судженнях, позиціях;
- невміння зробити бесіду цікавою й корисною та ін.

Прикро вражає і статистика відповідей на запитання "Наведіть життєві ситуації, у яких вам знадобилися знання української мови": більшість учнів (майже 70%) не змогли вичерпно на нього відповісти ("на жаль, у моєму житті не було таких ситуацій", "не знаю"); траплялися такі варіанти: "Будь-де, коли ти хочеш висловити свою думку, довести свою думку", "на уроках української мови і літератури", "на заняттях у школі", "для написання листа", "щоб оформити документ", "коли хтось не знає, як написати слово, то можна пояснити", "щоб спілкуватися, читати, писати", "на конкурсах, олімпіадах", "щоб по-знайомитися із людьми і спілкуватися", "щоб читати твори українських письменників", "у розмові з цікавою людиною". Виявлено поодинокі спроби прив'язати відповідь до популяризації мови: "Я був у мальовничому місті Чернівці, була нагода побалакати українською мовою"; "Я приїхав у Львів, де всі розмовляли чистою українською мовою"; "Щоб коли приїдеш у столицю, говорити державною мовою", "Познайомилась із людиною, яка гарно розмовляє українською мовою", "У мене з'явився новий друг, бо я з ним завела мову українською мовою", "Була ситуація, коли я переконав свого друга, що українська мова – цікава мова, він ляснув себе по лобі й сказав: "От тепер я буду вивчати українську мову".

Анкетування сприяло також виявленню таких причин невідповідності учнів 5–7 класів до ефектної комунікації:

- 1) невміння впоратися з почуттям образи, завданої будь-ким із товаришів (51%);
- 2) розгубленість у більшості критичних ситуацій (42%);
- 3) психологічно складне, некомфортне входження у новий колектив (33%);
- 4) неспроможність схилити товаришів на свій бік (45%);
- 5) невпевненість у товаристві незнайомих людей (42%).

Є проблеми і в ситуаціях спілкування зі старшими людьми і з незнайомими однолітками; під час дискусії щодо шкільних проблем; під час знайомства; коли потрібно зробити комплімент; у процесі формулювання запитань під час бесіди тощо. Уваги педагогів потребують ситуації, коли учні звертаються з проханням до директора школи; коли потрібно комусь дати оцінку, відмовити у проханні, попросити вибачення, поділитися переживаннями, відреагувати на образу, поспівчувати людині; у новій для учня ситуації (наприклад, під час зустрічі з відомою людиною (письменником, кіноактором, співаком), на прийомі у міського голови, на прийомі у посла, на презентації тощо); коли потрібно стимулювати інших до розмови.

Звичайно, невміння поводитися у названих ситуаціях є вагомою, та не єдиною причиною низького рівня культури діалогічного спілкування. Сьогодні школа, на жаль, – чи не єдине джерело формування культури загалом і культури спілкування – зокрема. На кожному кроці відчутні симптоми за давньої хвороби безкультур'я, неучтва: високі чиновники демонструють силовий і грошовий методи порозуміння; журналісти – погане знання норм літературної мови маскують під демократичний стиль спілкування, люди інших публічних професій, користуючись заполітизованістю мовного питання в суспільстві, не соромляться з'являтися в прямих ефірах із поганим мовленням, письменники популяризують ненормативну лексику, а літературні редактори зреклися традицій якісного редагування друкованої продукції. Загрозлива тенденція облагороджувати злочинний сленг дає свої плоди: люди не бачать у цьому нічого поганого, їх швидше обурює активізація у вжитку питомих українських слів, яких вони не розуміють чи чують вперше, насторожує літературне мовлення, викликає іронію чистота мовлення.

Порівняймо дві полярні позиції: так, М. Грушевський літературну мову, нормалізовану "в усіх вимірах: фонетичному, лексичному, граматичному, розглядав як свідомий витвір високорозвиненого етносу й суспільства, основу культурного життя нації, символ кожного розвиненого народу" [4, с. 153–154]. Один із популярних нині українських письменників у соціальних мережах саркастично реагуючи на "зауваження українських філологів" щодо помилок у його мовленні, цитує І. Карпу, на думку якої, "мова жива, вона постійно змінюється, нею ідеально говорити неможливо".

Важко заперечити зміни у мові і те, що мова – "жива", та водночас і важко уявити, як мові живеться у культивованому образі такої, якою "ідеально говорити неможливо".

В умовах компетентнісного навчання важливе значення має психологічна сторона спілкування. Щоб уявити масштаби втрат через незнання і невміння спілкуватися, для початку згадаємо, що, за висновками вчених-психологів, спілкування як обов'язковий компонент усіх видів діяльності є важливою умовою, без якої неможливе пізнання дійсності, формування емоційного світу і поведінки людини. Молоді люди в суспільстві, де немає місця порозумінню, конструктивному діалогу, де переважають не інтелект і логіка, а цинізм, хитрість і сила, втрачають віру у себе, свої сили і цінності, що мали б стати опорою їхньої моральності.

Таким чином, варто говорити не лише про вади діалогу, але й про дефіцит його. Дефіцит довірливих, близьких стосунків “призводить до тяжкого відчуття втрати зв’язку з людьми, психологічної самотності” [2, с. 239]. На переконання зарубіжних психологів, причинами хронічного почуття самотності є “соціальна стривоженість (боязнь глузувань, осуду, чутливість до чужої думки), комунікативна невправність, невмілість; внутрішня скутість (нездатність розкритися), страх перед суперником та ін.” [2, с. 242–243].

Брак практики ефективного діалогу призводить до появи і зміцнення таких емоційних станів, як розгубленість, зніченість, сором, провинність, образа, гнів, сум, печаль, страх. Окремі з названих станів, на перший погляд, не викликають тривоги. Однак, за результатами наукових досліджень основною проблемою зніченості є суб’єктивне почуття дискомфорту, саме переживання знічення. Сором психологи тлумачать як принизливе переживання, внутрішню муку, хворобу душі. Винуватість розглядають як моральний різновид тривоги, тривоги совісті. Учені застерігають, що емоція сорому відіграє суттєву роль у розвитку депресивних захворювань, а емоція винуватості здатна викликати невроз і параною. Образа насправді є сильним душевним болем, смутком [5, с. 149–169]. Крайня сором’язливість призводить до соціальної ізоляції, позбавляє людину радості спілкування, робить її вразливою у стресових ситуаціях, утримує від висловлювання власної думки і супроводжується негативними переживаннями самотності, тривоги й депресії [5, с. 82].

Беручи до уваги наведені аргументи, вважаю, що у навчанні діалогу, формуванні внутрішньої потреби і вправності будувати конструктивний, гармонійний діалог необхідно враховувати таке:

1. Усвідомлення функцій діалогу, що розкриває його необмежені можливості й посилює мотивацію потреби удосконалювати діалогічне мовлення.

2. Класи діалогів: *інформаційний* (між учасниками спілкування, один із яких має переваги у знаннях) та *інтерпретаційний* (учасники мають приблизно однаковий багаж знань); рівні спілкування (побутовий і діловий).

3. Умови успішного діалогу (наявність у співрозмовників нової інформації; потреба у спілкуванні; дотримання причинно-наслідкових зв’язків; спільне поле пам’яті; однаковий словниковий запас і знання мови.)

4. Три компоненти культури мовлення – нормативний, етичний і комунікативний (перший пов’язаний із засвоєнням літературних норм мови, другий – передбачає творче застосування норм у різних ситуаціях спілкування, третій відіграє вирішальну роль у досягненні цілей освіти [7, с. 130].

5. Основні складники комунікативної культури: 1) правила комунікативного етикету; 2) правила погодження комунікативної взаємодії; 3) правила самопрезентації [5, с. 131].

6. Ознаки культури спілкування (ввічливість; вивчення, сприйняття і розуміння співрозмовника; самопрезентація, забезпечення розуміння себе іншими тощо).

7. Навчаючи будувати гармонійний діалог, необхідно формувати у його учасників почуття відповідальності за мовленнєві дії і вчинки, за прийняте рішення. Учень має знати, що зрілий комунікатор “розуміє і приймає позицію відповідальності” [6, с. 82].

8. Діалогічне мовлення – це не звичайний обмін репліками. Сучасного учня не повинно задовольняти вузьке розуміння діалогу (обмін репліками). Для повноцінної підготовки до продуктивного діалогу варто знати жанри діалогічного мовлення, що, як пазли, формують загальну картину порозуміння.

Знання мовленнєвих жанрів додасть упевненості у різних ситуаціях. Так, під час діалогу етикетного змісту актуальні жанри привітання, представлення, самопрезентація, прощання, поздоровлення, побажання, подяка, згода/незгода, висловлення радості/співчуття тощо. Важливо знати, як відреагувати на привітання, комплімент, приховану чи явну образу; коли почати, як підтримувати й закінчити розмову. У спонукальних діалогах актуальні прохання, пропозиція, запрошення, згода/незгода і т. ін.

9. У процесі побудови діалогу потрібно привертати увагу учнів до великої кількості слів і виразів емоційно-оцінного змісту (Молодець! Розкішна робота! Неймовірно красиво! Я пишаюся тобою! Розумники! Такий вчинок вартий захоплення! та ін.).

10. З огляду на те, що продуктивне мислення має діалогічну структуру, якій властиві запитання-відповіді, навчання має бути орієнтоване на стимулювання запитань в учнів. Таким чином, важливо сформувати навички формулювання різноманітних запитань, у результаті чого зростатиме допитливість учнів, появиться почуття міри й упевненості.

Сформовану в учнів потребу культури діалогу і вміння його будувати розглядаємо як важливу передумову якісної організації процесу навчання за принципом співробітництва і взаємодії, становлення учнів як особистостей а також як крок до оздоровлення суспільства.

Діалогічна вправність – одна з передумов формування комунікативної компетентності. Якщо компетентність – це особистісна характеристика, то важливо знати, які властивості чи риси особистості варто культивувати, аби сформувати учня як ефективного комуніканта. Дослідники називають різні ознаки: емпатійність (духовне єднання особистостей, здатність проймається переживаннями іншого), толерантність, активність, ініціативність. Цей та інші аспекти проблеми потребують окремого дослідження.

Література:

1. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – №4. – С. 29–36.
2. Волкова А. И. психология общения / А. И. Волкова. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 446 с.
3. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации : учеб. для вузов / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина ; под ред. О. Я. Гойхмана. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 272 с.
4. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 томах, 9 кн. / М. С. Грушевський – Т. 1 / [упоряд. В. В. Яременко ; авт. передм. П. П. Кононенко ; приміт. Л. Ф. Дунаєвської]. – К. : Либідь, 1993. – 392 с.
5. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 576 с.
6. Межличностная коммуникация: теория и жизнь / О. И. Матяш, В. М. Погольша, Н. В. Казаринова, С. Биби, Ж. В. Зарицкая ; под науч. ред. О. И. Матяш. – СПб. : Речь, 2011. – 560 с.
7. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь / А. Н. Щукин. – М. : Астрель ; АСТ, Хранитель, 2008. – 746 с.